

*Ніна Христич
(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)*

**МОВНЕ ВИРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ «ДИТИНСТВО»
ЗАСОБАМИ ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ КОМБІНАЦІЇ
(на матеріалі твору Марка Твена «Пригоди Тома Соєра»)**

Стаття присвячена дослідженню семантичного поля концепту «дитинство» в оповіданні Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та опису лінгвостилістичних засобів, що розкривають процес формування особистості дитини такі як повтор, каламбур, антитеза, мальатропізми, зворотне прироцнення та інші з метою відображення концепту «дитинство». Доведено, що образність втілюється завдяки комплексному вживанню лінгвостилістичних засобів. Основна увага приділяється дослідженню особливостей застосування епітетів та метафори з урахуванням творчих установок автора та ідейного змісту твору.

Ключові слова: *повтор, каламбур, антитеза, мальатропізм, засоби комбінації.*

Статья посвящена исследованию семантического поля концепта «детство» в рассказе Марка Твена «Приключения Тома Соьера» та описанию лінгвостилістических средств, которые раскрывают процесс формирования личности, такие как повтор, каламбур, антитеза, мальатропизм та некоторые другие с целью отображения концепта «детство». Доказано, что образность воплощается благодаря комплексному применению лінгвостилістичних средств. Основное внимание уделяется исследованию особенностей применения эпитетов и метафоры с учетом творческих установок автора и идейного содержания произведения.

Ключевые слова: *повтор, каламбур, антитеза, мальатропизм, средства комбинации.*

The article is devoted to the investigation of the semantic area of the concept «childhood» in the story «The Adventures of Tom Sawyer» by Mark Twain. The author describes linguistic and stylistic ways which reveal the process of child background, such as simile, pun, antithesis, malatropism and others to render the peculiarities of the concept «childhood». It is proved the idea that the figurativeness can be provided with a complex of stylistic means. The focus is on the study of peculiarities of epithets and metaphors taking into consideration the author's and ideological content of the work.

Key words: *simile, pun, antithesis, malatropism, anticlimax, figures of combination.*

Можна стверджувати, що творчість Марка Твена глибоко досліджена з точки зору її ідейно-художніх та літературних особливостей, проте недостатньо наукових праць, автори яких проводили глибокий аналіз лінгвостилістичних засобів творів Марка Твена, зокрема, його всесвітньовідомого – «*The adventure of Tom Sawyer*», та розглядали мовні засоби формування концептуальних моделей як проявів ментальності дитини. Актуальність теми посилюється також необхідністю комплексного вивчення мовних засобів реалізації категорій гумору та іронії в американських оповіданнях, що сприятиме всебічній інтерпретації американської художньої літератури.

З метою визначення доцільного методу дослідження концепту «дитинство» слід взяти до розгляду дослідження інших концептів. В останні десятиліття проблема відображення у свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої у мові, стала однією з найважливіших проблем когнітивної лінгвістики. Лише за останні п'ять-сім років років проводилися численні концептуальні дослідження, напр., «добро» (І. Змійова; 2006); «радість» (Ю. Шамаєва; 2007); «буття» (В. Михайленко; 2007); «рід» (Н. Садовник; 2007); «доля», «воля», «серце» (К. Головенко; 2007); «цивільний шлюб» (О. Харлай; 2007); «дім» (С. Радзієвська; 2008) та багато ін.

Мета статті – проведення концептуального аналізу семантичного поля концепту «дитинство» в оповіданні Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» та опис лінгвостилістичних засобів, що розкривають процес формування концептуальної системи під кутом зору пізнавальної діяльності дитини.

Оскільки, концепт – смислове цілісне утворення, яке об'єктивується в мові не тільки словом чи словоформами (*child, children, childhood, childlike, childish*), а й певними лексико-тематичними групами (*childhood: game, dependence, friends*) та синонімічно-антонімічними блоками (*childhood-old age*), тому для аналізу ми обрали лексичні одиниці, пов'язані з лексичною одиницею «*childhood*».

Формування світогляду людини починається з самого раннього дитинства. Дитина, пізнаючи світ, складає свою власну

модель світу, що у мовному вираженні є концептуальною системою. Кожен концепт пов'язує в собі важливі знання людини про оточуючий світ. Система концептів формує в собі картину світу (світогляд, світосприйняття), де відображається розуміння дитиною дійсності, формується особливий концептуальний малюнок, котрий є основою подальшого світосприйняття, тобто визначається певний досвід людини, який представлений концептом. Звідси випливає, що носії мови – це носії певних концептуальних систем. Картина світу зберігає у собі певний образ світу, вона є його певним баченням та конструюванням відповідно до логічного умовиводу.

Концепт «дитинство» є невід'ємним складником загальної концептосфери та центром художньої системи багатьох творів Марка Твена. «Пригоди Тома Соєра» (англ. «*The Adventures of Tom Sawyer*») – популярний роман, написаний Марком Твеном у 1876 році (справжнє ім'я Семюель Ленгхорн Клеменс), про пригоди хлопчика на ім'я Том Соєр з містечка Сент-Пітерсбург (яке нагадує містечко Ганнібал, де виріс автор) на півдні Сполучених Штатів Америки. Дії роману проходять до початку громадянської війни. Сам Марк Твен називав оповідання «Пригоди Тома Соєра» «... гімном дитинству, перекладеним прозою». Це твір про юного американця, фантазера і ділка, вигадливого і прагматичного, хвалькуватого і романтичного, в поведінці якого відчувалася не тільки радість дитинства, а й протест проти рутинного життя дорослих.

Дослідники творчості Марка Твена (З. Новицька та ін.) вважають, що в образі головного героя Тома автор зобразив самого себе у дитинстві. До твору увійшли події, які колись сталися з майбутнім письменником, тому його можна назвати автобіографічним. Крім того, це оповідання можна назвати також пригодницьким, оскільки воно насичене незвичайними подіями і несподіваними пригодами, пов'язаними з долею головних героїв – Тома та його друзів. Про цих літературних персонажів кажуть, що це «герої, над якими не владен час [2, с. 12]». Марк Твен створив «комплекс бешкетника та винахідника», який яскраво простежується в багатьох інших оповіданнях письменника.

Лінгвостилістичним засобам гумористичного опису властива своєрідність, яскрава образність і експресивність. З метою створення комічних ситуацій Марк Твен, окрім традиційного художнього вживання гіперболи, порівняння і метафори, широко використовує каламбур, комічне словотворення, макаронічне мовлення, мальапропізми (вжиті невпадат слова) та каламбури, а із стилістичних засобів – зворотне прирощення (*anticlimax*), що полягає в невідповідності заключної частини оповіді всьому твору, в її несподіваності, що нівелює початковий тон. Ці особливості стилю фольклорних «небилиць» швидко засвоювались і закріплювались американською літературною традицією. Ще сьогодні їх можна простежити в гумористичних і сатиричних творах сучасних американських письменників.

Одним із поширених як в писемному, так і в усному мовленні засобів комбінації є порівняння (*simile*). Порівняння – це художній троп, що служить засобом створення образності та експресивності. Порівняння – засіб творення образності: пояснення одного предмета або явища за допомогою іншого, подібного до нього, у якому потрібна авторові ознака виступає дуже яскраво [1, с. 183]. Порівняння увиразнюють зображуване, роблять його більш наочним, виявляють ставлення письменника до нього. За словами Л. Єфімова, «порівняння – один з найприродніших і найдієвіших засобів для опису, але необхідно, щоб воно було дуже правильним і доречним, інакше воно діє зовсім протилежно [1, с. 184]». Напр.: *'True, he had the manifest sympathy of the house but he had the house's silence, too, which was even worse than its sympathy'* [4, с. 165].

За визначенням О. Селіванової, «порівняння – стилістична фігура, представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають когнітивну операцію поєднання двох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогії між ними [3, с. 573]». Порівняння можуть бути традиційними та оказіональними (індивідуально-авторськими). Приклад традиційного порівняння *'like cats'*, *'like an antelope'*, *'like lightning'* ми знаходимо у наступних реченнях.

Напр.: (1) *'The new boy took two broad coppers out of his pocket and held them out with derision. Tom struck them to the ground. In an instant both boys were rolling and tumbling in the dirt, gripped together like cats; and for the space of a minute they tugged and tore at each other's hair and clothes, punched and scratched each other's nose, and covered themselves with dust and glory'* [4, с. 8].

(2) *'To which Tom responded with jeers, and started off in high feather, and as soon as his back was turned the new boy snatched up a stone, threw it and hit him between the shoulders and then turned tail and ran like an antelope'* [4, с. 34].

Відомо, що сам Марк Твен був людиною дотепною і спостережливою, і вживав у своїх творах багато індивідуально-авторських порівнянь, які згодом стали загальновідомими і популярними. Напр.: *'He felt much as an astronomer feels who has discovered a new planet – no doubt, as far as strong, deep, unalloyed pleasure is concerned, the advantage was with the boy, not the astronomer'* [4, с. 5].

Діти люблять порівнювати факти і явища навколишнього світу. У колі дітей часто можна почути «я вищий», «я сильніший», «я кращий», «мій брат (тато) вищий» і т. п. Цю особливість ми помічаємо у досліджуваному творі.

Напр.: *'What do I care for your big brother? I've got a brother that's bigger than he is and what's more, he can throw him over that fence, too. [Both brothers were imaginary]'* [4, с. 7].

Серед порівнянь виокремлюють просте порівняння як уподібнення за однією ознакою, й розгорнуте, що ґрунтується на аналогії за багатьма ознаками «асоціативним ореолом» (термін О. Селіванової). Напр.: *'Like many other simple-hearted souls, it was her pet vanity to believe she was endowed with a talent for dark and mysterious diplomacy, and she loved to contemplate her most transparent devices as marvels of low cunning'* (розгорнуте порівняння) [4, с. 5].

Порівняння тлумачиться як сутність іншої природи – стилістичний прийом, який є поширеним у творах письменників ХІХ століття та, реалізуючись у портретному описі, служить для підсилення якоїсь однієї характерної риси героя. У наступному

прикладі автор у структурі умовного речення, за допомогою порівняння наголошує про природну винахідливість Тома. Напр.: *'Tom said to himself that it was not such a hollow world, after all. He had discovered a great law of human action, without knowing it namely, that in order to make a man or a boy covet a thing, it is only necessary to make the thing difficult to attain. If he had been a great and wise philosopher, like the writer of this book, he would now have comprehended that Work consists of whatever a body is OBLIGED to do, and that Play consists of whatever a body is not obliged to do'* [4, с. 20].

Аналіз образних порівнянь у текстах Марка Твена виявив, що вони становлять лінгвістичну базу формування прототипових концептуальних схем світу дитинства як особливого етапу розвитку людини, адже кожна доросла людина була колись дитиною.

Марк Твен широко вживав антитезу – стилістичну фігуру, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за своїм змістом. Напр.: *'And when the middle of the afternoon came, from being a poor poverty-stricken boy in the morning, Tom was literally rolling in wealth'* [4, с. 150].

Поданий приклад – це не тільки приклад вживання епітетів – це вдалий приклад антитези, де у першій частині висловлювання хлопчисько подається як «пропаща дитина» – син п'яниці, а у другій – хлопець, який викликає захоплення і з яким хочуть дружити всі діти.

Антитезу орієнтує і наступний фрагмент, де *'hopeless moment'* переходить у *'a great, magnificent inspiration'*. Напр.: *'So he returned his straitened means to his pocket, and gave up the idea of trying to buy the boys. At this dark and hopeless moment an inspiration burst upon him! Nothing less than a great, magnificent inspiration'* [4, с. 15].

У наступному прикладі тісно переплелися різні стилістичні засоби, серед яких ми виділяємо антитезу.

Напр.: *'They assembled in camp toward supper-time, hungry and happy; but now a difficulty arose – hostile Indians could not break the bread of hospitality together without first making peace, and this was*

a simple impossibility without smoking a pipe of peace. There was no other process that ever they had heard of. Two of the savages almost wished they had remained pirates. However, there was no other way; so with such show of cheerfulness as they could muster they called for the pipe and took their whiff as it passed, in due form' [4, с. 138].

У цьому фрагменті Марк Твен двічі вживає антитезу '*hungry and happy*' (голодні та щасливі) та '*hostile and peac*' (ворожі та мирні).

У думках Том був швидким '*Quick something must be done!*', але його думки швидко переривалися '*the emergency paralyzed his invention*' та переключалися на якийсь інший об'єкт. Напр.: '*Tom shot a glance at Becky. He had seen a hunted and helpless rabbit look as she did, with a gun levelled at its head. Instantly he forgot his quarrel with her. Quick something must be done! done in a flash too! But the very imminence of the emergency paralyzed his invention*' [4, с. 161].

За допомогою антитези змальовується психологічний портрет головного героя, напр.: '*He was always the first boy that went barefoot in the spring and the last to resume leather in the fall*' [4, с. 50].

Прощання з романтизмом, поетичним світом дитячої фантазії, навіяної читанням пригодницьких романтичних книжок, закладено у контрасті між змістом фантазування Тома і Гека. Цей контраст очевидний від самого початку роману про Гека, де повторюється і спростовується епізод втечі з дому. За слушним спостереженням Е. Новицької, «у першому романі втеча – гра, зав'язка низки пригод, у «Пригодах Гекльберрі Фінна» – це сама втеча, як бунт і пошук, як перший крок на шляху паломництва [2, с. 13]». Усі вигадки Тома в цьому романі виявляються поза межами і реальності, і самої логіки дитячої гри, тоді як фантазування Гека зумовлене життєвою потребою, проблемою виживання.

У такому разі можна говорити про відмінності у межах концепту «дитинство». Напр.: '*The new boy went off brushing the dust from his clothes, sobbing, snuffling, and occasionally looking back and shaking his head and threatening what he would do to Tom the next time he caught him out*' [4, с. 55].

Вживаючи зворотне прирощення (*anticlimax*), автор висловлює своє іронічне ставлення, яке виникає внаслідок невідповідності об'єкта зображення. Напр.: *'Tom's army won a great victory, after a long and hard-fought battle. Then the dead were counted, prisoners exchanged, the terms of the next disagreement agreed upon, and the day for the necessary battle appointed; after which the armies fell into line and marched away, and Tom turned homeward alone'* [4, с. 22].

Спочатку Том «отримує значну перемогу» – *'won a great victory'*, підраховує «втрати» *'the dead were counted'*, проводить «обмін полонених» – *'prisoners exchanged'*, «призначає дату наступного бою» – *'day for the necessary battle appointed'*, а потім Марк Твен повертає нас у реальність – *'Tom turned homeward alone'* – самотній Том повертається додому.

Марк Твен вдало використовує зворотне прирощення, розповідаючи про перемоги Тома, про його радість та гордість з цієї нагоди, але переможцем він був «лише сім коротких днів».

Напр.: *'He had been months winning her; she had confessed hardly a week ago; he had been the happiest and the proudest boy in the world only seven short days, and here in one instant of time she had gone out of his heart like a casual stranger whose visit is done'* [4, с. 23].

Отже, антитеза та зворотне прирощення (*anticlimax*) є стилістичними засобами комбінації слів. Антитеза полягає у невідповідності заключної частини оповіді всьому твору, Тут діє «факт несподіваності» для читачів, що вражає їхню увагу. Зворотне прирощення сприяє створенню іронічної ситуації.

Дітям властиво вживати каламбури. У лінгвістичному словнику за редакцією О. Селіванової подається наступне визначення: «Каламбур – мовний витвір, дотеп, побудований на грі слів, зокрема. На смисловому поєднанні в одному контексті або різних значень одного слова або різних слів, що вживаються на омонімічній, але не омографічній заміні одного слова або виразу іншим; свідоме вживання парафонії та часте використання зв'язування» [3, с. 218].

Напр.:

Mary took his book to hear him recite, and he tried to find his way through

the fog:

“Blessed are the-a-a”

“Poor”

“Yes – poor; blessed are the poor-a-a”

“In spirit”

“In spirit; blessed are the poor in spirit, for they they”

“THEIRS –”

“For THEIRS. Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven. Blessed are they that mourn, for they they”.

“Sh”

“For they-a-”

“S, H, A”

“For they S, H-Oh, I don’t know what it is!”

“SHALL!”

“Oh, SHALL!” [4, с. 22].

В основі вживання каламбуру лежить прагнення досягти певного ефекту естетичного впливу (найчастіше комічного) шляхом порушення нормативного канону сприйняття мовних одиниць, творчого вживання мовних одиниць.

Марк Твен – чудовий майстер створення комічних ситуацій. Цьому слугують не лише традиційне художнє вживання гіперболи, порівняння, метафори, каламбуру, а й макаронічного мовлення, мальапропізмів (вжиті невпопад слова).

Напр.: (1) *‘Can’t, Mars Tom. Ole missis, she told me I got to go an’ git diswater an’ not stop foolin’ roun’ wid anybody. She say she spec’ Mars Tom gwine to ax me to whitewash, an’ so she told me go ‘long an’ ‘tend to my own business - she ‘lowed SHE’D ‘tend to de whitewashing’ [4, с. 11] (мальатропізм).*

(2) *‘Ben’s gait was the hop-skip-and-jump-proof enough that his heart was light and his anticipations high. He was eating an apple, and giving a long, melodious whoop, at intervals, followed by a deep-toned ding-dong-dong, ding-dong-dong, for he was personating a steamboat’ [4, с. 16] (макаронічне мовлення).*

Отже, дослідження стилістичних засобів у творі Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» свідчить, що провідними є такі, котрі забезпечують відображення світогляду дітей, емоційності сприйняття світу, проникливе розуміння його таємниць, виявлення глибокої любові до всього навколо, є епітети, метафори, порівняння, гіпербола, іронія, зворотне прирошення, каламбури, мальятропізми, антитеза, перерахування, градація.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що проблема комунікації дитини і світу та функціонування концепта «дитинство» в американській дитячій літературі розкривається письменником за допомогою лінгвостилістичних засобів. Використовуючи синтез реалістичного та фантастичного зображення, відповідно до вибраного жанру, автор розгортає проблему дитини, становлення її як особистості, переживання, емоції, психологію, характер, особливості внутрішнього світу. Аналіз концепту «дитинство» здійснювався шляхом виявлення лінгвокогнітивних механізмів, що лежать в основі формування стилістичних засобів його вербалізації. Доведено, що концепт «дитинство» в оповіданні Марка Твена. «Пригоди Тома Соєра» втілюється завдяки комплексному вживанню лінгвостилістичних засобів, серед яких ми зробили спробу дослідити порівняння, мальятропізми та антитезу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфімов Л. П. Стилістика англійської мови: [підручник] / Л. П. Єфімов. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 240 с.
2. Новицкая Э. В. Традиции американского юмора XIX ст. и речевые средства комического у Марка Твена : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Э. В. Новицкая. – М., 1962. – 28 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Twain Mark. The Adventure of Tom Sawyer. – режим доступу [<http://lib.aldebaran.ru/author/>]. – 440 p.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2013 року